

1. POGLAVLJE

UVOD: RAZOTKRIVANJE LEGENDE

„Kako može čovek da postane bog?“, bilo je pitanje koje je Aleksandar jednom prilikom postavio nekolicini indijskih filozofa. Oni su odgovorili: „Čineći stvari koje ne može čovek.“¹

Aleksandar III Makedonski postao je kralj 336. godine kad je imao dva-
deset godina. O onome što je učinio za potomstvo i zbog čega je nazvan
„Veliki“ nije potrebno pričati. Do vremena kad je umro 323, u trideset
i trećoj godini života, on je proširio Makedonsko carstvo od Grčke na
zapadu do Indije na istoku. Pokorio je mnogo drugih naroda, zahvalju-
jući velikim bitkama i opsadama. Srušio je Persijsko carstvo i podjarmio
Egipat, širio grčko obrazovanje i kulturu u svom novom carstvu i čak su
ga neki njegovi podanici poštovali kao boga. Poveo je sa sobom naučnike
koji su uredno zapisivali svaku novinu o oblastima kroz koje su napredova-
vali, počev od biljnog i životinjskog sveta, pa do klime. Otkrio je jedan
svet koji je bio mnogo veći od Grčke, pa čak i od celog Mediterana. U
toku tih zbivanja Grcima je usadio osećaj pripadnosti tom većem svetu, a
za vreme helenističkog perioda koji je usledio posle njegove smrti, oni su
s mnogo elana prionuli uz to nasleđe. Štaviše, umro je mlad, na vrhuncu
svojih moći, ali nije planirao da se vrati kući posle osvajanja po Aziji.
Njegov sledeći poduhvat, napad na Arabiju, bio je u toku u trenutku kad
je umro. Njegov plan da osvoji zapadni Mediteran posle Arabije već je
bio skovan, ali ga je smrt sprečila u tome.

Aleksandar je nesumnjivo, od najstarijih vremena, najslavnija i naj-
osporavanija ličnost. Iako su drugi kraljevi i generali izvojevali mnoge
bitke i osnovali mnoga carstva, Aleksandar je stvorio carevinu kojoj, iako

je kratko trajala, nije bilo premca. Postao je legenda već za života i ostaje takav do današnjeg dana. Ipak, ono što je pojavno nije uvek stvarno i u tome leži problem: u pokušaju da se razdvoji pravi ili istorijski Aleksandar od legendarnog.

Da li je on stvarno bio veliki general čija se genijalnost ispoljila na bojnopolju? Da li je on bio filozof idealista koji je uključio strance u svoju upravu i vojsku videći u tome put koji vodi ujedinjenju čovečanstva? Da li je stvarno bio donosilac grčke civilizacije u takozvane varvarske zemlje? Da li je stvarno bio vatreni, junački kralj koji je vladao velikim carstvom koje je dovelo do fizičkog i kulturnog nastanka helenističkih kraljevstava? Ili je bio paranoičan megaloman sklon alkoholu koji je umislio da je bog, kriv za umorstva i genocid, kome bi se danas sudilo zbog zločina protiv čovečnosti i uništenja Makedonskog carstva? Da li bi još uvek trebalo da se zove Aleksandar Veliki ili, kao što ga zovu današnji Persijanci, Aleksandar Prokleti?

Mnogo toga u vezi s Aleksandrom, čemu se mi divimo i zbog čega ga smatramo velikim, poteklo je od kasnijih pisaca i društava koji su mu pripisali istorijski nepotvrđena dela, pobude i osećanja. Ovde se sučeljavamo sa suštinskim problemom u vezi s Aleksandrom: s prirodom naših izvornika. Svi Aleksandrovi najsramniji postupci sabrani zajedno manje su protivrečni nego problemi u vezi s izvorima o njemu.

Time se bavim detaljnije u Bibliografskom eseju na kraju ove knjige.

Bilo bi prirodno pretpostaviti da u vezi sa takvom ličnošću kakav je Aleksandar imamo velik broj izvora iz vremena njegove vladavine koji bi nas pošteđeli muka i omogućili da na osnovu njih izgradimo sliku o njemu. Ali nije tako. Do povezane priče o njegovoj vladavini počeli smo da dolazimo tek u vekovima posle njegove smrti. Najvažniji od tih kasnijih izvora su Diodor Sikul (1. vek pre n. e.), Kvint Kurcije Ruf (1. vek n. e.), Arijan (2. vek n. e.), Justin koji je sažeo jedan raniji rad (3. vek n. e.) i Plutarhova biografija Aleksandra (2. vek n. e.). To predstavlja „pet velikih (izvora)”.

Imamo obaveštenja o pojedinim aspektima Aleksandrove vladavine i u drugim izvorima, iako nijedan od njih ne pruža povezanu priču. Najvažniji su Strabon (1. vek pre n.e.) i Atinej (2. na rani 3. vek n. e.). U Atinejevom delu je reč o jednoj gozbi na kojoj gosti raspravljaju o različitim duhovnim i umetničkim temama. Shodno tome, on je manje zanimljiv po pitanju činjenica, a sadržajnije po anegdotama o ljudima i mestima.

U Plutarhovoј zbirci zvanog *Moralia*, koja obuhvata veliki broj tema, postoje brojne beleške o Aleksandru. U tom smislu posebno je zanimljiva rasprava zvana „O Aleksandrovoj sreći (kobi) ili vrlini”. Ona je izvršila nedopustiv uticaj na predstavu o Aleksandru kao istorijskoј ličnosti (videti u nastavku).

Izveštaji o Aleksandrovoj vladavini potiču iz njegovog doba ili iz vremena neposredno posle njega i kasnije, ali oni nisu u celosti sačuvani. Mi znamo za približno dvadeset i četiri autora, uključujući Kalistena iz Olinta (dvorskog istoričara), Aleksandrovog generala Ptolomeja i Nearha s Krita koji je plovio po Indijskom okeanu. Ovome možemo da pridodamo druge izvornike iz tog vremena kao što su *Efemeride* i *Kraljevski dnevници* za koje se misli da predstavljaju dnevne zapise o aktivnostima kralja. Ovo verovatno ne obuhvata ceo period njegove vladavine već samo nekoliko poslednjih dana jer su u njima uglavnom zabeležene Aleksandrove navike u pijenju i način na koji je umro. Međutim, „odlomke” koji su preostali od tih ranih spisa navodili su mnogo kasnije autori pripovedačkih istorija.

Pošto nemamo sve radove iz tog perioda, problem postaje očigledan. Da li se svaki od njih bavi vladavinom u celosti ili je usredsređen samo na njene pojedine aspekte i koliko su oni tačni? Na primer, verodostojnost *Efemerida* je sumnjiva. To delo je verovatno napisao kraljevski sekretar Eumen iz Kardije posle Aleksandrove smrti. Stoga, koliku važnost možemo da mu pridamo? Ili, drugi primer: Kako možemo da budemo sigurni da Ptolomej, koji je bio svedok Aleksandrovih postupaka, ne kazuje nešto pogrešno ili (što je čak verovatnije) ne prilagođava izveštaj

u svoju korist? On je, po svemu sudeći, sastavio taj izveštaj ubrzo nakon što je zauzet Egipat 323, pa je uzdizanje samog sebe i sopstvenih zasluga u vreme Aleksandrovih vojnih pohoda moglo da mu pribavi određenu prednost u ratovima naslednika koji su buknuili u trenutku Aleksandrove smrti. Drugi izvor, Aristobul, bio je sklon previđanju loših strana Aleksandrove vladavine i usredsredio se na prikazivanje kralja u najlaskavijem mogućem svetlu. Nedostaci tih ranijih izvornika su živo i sažeto izloženi u *Predgovoru* Arijanove priče: „Različiti autori različito izveštavaju o Aleksandrovim aktivnostima tako da ne postoji niko o kome je više pisano, a istovremeno s toliko protivrečnosti.”

A onda nailazimo na problem kasnijih pisanih izvora („pet velikih”) koji su neizbežno bili obeleženi razlikama u pristupu tadašnjih pisaca. Na primer, poznato nam je da se Arijan u velikoj meri koristio Nearhovim izveštajem o njegovom putovanju duž Makranske obale. Druga dva važnija izvora koja je koristio Arijan bili su Ptolomej i Aristobul o čijim nedostacima je već bilo reči.

Klitarh je bio glavni izvor za Diodora, Kurcija i Plutarha tako da ono o čemu detaljno raspreda Kurcije (poput stvari u vezi sa geografijom i topografijom) često možemo da nađemo u kraćem obliku kod Diodora. Plutarh nije bio istoričar, već biograf. Njega je više zanimalo Aleksandar kao ličnost, pri čemu je više prosuđivao o njemu s pozicija sopstvenog sistema vrednosti i verovanja nego sa stanovišta istorijske tačnosti. Zbog toga, iako se u svojoj biografiji Aleksandra poziva na dvadeset i četiri ranija pisca, oni pate od mnogih nedostataka. Slično možemo da se upitamo i u vezi sa svim kasnijim izvorima: Koliko tačno su uskladili ranije protivrečne informacije? Na osnovu čega su davali prednost jednom izveštaju u odnosu na drugi? Do koje mere su predmet kojim su se bavili opteretili sopstvenim moralnim sudovima i predrasudama? Na ta pitanja ne možemo uvek da odgovorimo.

Kasnije legende i priče o Aleksandru utiču na istorijsku sliku o tom vladaru. Veći deo priče o njemu, koja daleko nadmašuje život običnog

smrtnika, pokazao se podesnim za manipulaciju i ulepšavanje već za njegovog života kao i u vremenu koje je usledilo. U trećem veku je započeta „Romansa o Aleksandru”. To je jedan podsticajan izveštaj o Aleksandrovoj vladavini koji je većim delom izmišljen. Bio je prepisivan i proširivan mnogo puta kroz vekove i imao je jak uticaj na mnoge kulture. Na primer, u jevrejskoj literaturi Aleksandar je bio propovednik i prorok, a u persijskoj literaturi on je Sikandar poslan da kazni nečiste ljude. Pošto se „Romansa o Aleksandru” proširivala tokom godina, pripisana su mu dela koja nisu istorijski potvrđena. Te priče koje su se vezale za Aleksandrovo ime postale su hrana za ornamentima ukrašene rukopise iz srednjovekovnog perioda. Na primer, postoji priča o Aleksandrovom putovanju na dno mora u staklenoj kugli u društvu petla, mačke i psa u jednoj verziji prepisanoj u Flandriji 1340. godine.

U mračnim dubinama okeana kukurikanje petla govorilo bi Aleksandru kad sviće jutro, čist dah mačke bi ga snabdevalo svežim vazduhom, a ako bi zapao u teškoće mogao je da ubije psa i isplovi na površinu. Ovakve vrste priča i predstava, kao Aleksandrov susret sa plemenom obezglavljenih ljudi, možemo da odbacimo, ali šta ćemo sa ostalima?

Iz drugog veka nove ere imamo, navodno, Plutarhovu raspravu pod nazivom „O Aleksandrovoj sreći(kobi) i vrlini”. Pod uticajem njegove intelektualne i političke sredine, Aleksandar je u ovom radu opisan kao čovek od akcije i kralj-filozof čija misija je bila da grčku civilizaciju nametne „varvarskim” Persijancima. Taj rad je retoričkog karaktera, ali ta njegova osobina s vremenom se zanemarila. Pozno antičko doba i srednjovekovni period su s dobrodošlicom dočekali kralja-ratnika koji je predstavljao spoj vojnog uspeha s mudrošću i harmonijom. U srednjovekovnom svetu viteštva, ratnika i velikih bitaka istorijski Aleksandar se brzo preobrazio u nepobedivog generala. Umetnici su tokom vekova sačuvali ratničku stranu Aleksandrove ličnosti, ali je on istovremeno postao simbol pobožnosti, vrline, izvrsnosti i sklada. Nije slučajno što se njegovo poprsje nalazi na savremenom grčkom kovanom novčiću od sto drahmi.

Stari izvornici pružaju prikaz različitih Aleksandara iz više razloga. To čine i savremeni naučnici koji su isto tako suočeni s problemom izvora, a pogotovo opterećeni političkim i kulturnim miljeom iz koga potiču.

Na primer, Aleksandar je bio ujedinitelj sveta uz božansko odobrenje (Drojsen 1877. godine), nemoralan imperijalista koji se pojavio da uspostavi nov svetski poredak sličan nacističkom (Šahermejer 1949. godine), nemilosrdan imperijalista koji je otkrio da apsolutna moć vodi usamljenosti (Badain 1958. godine), filozof idealista koji je nastojao da uspostavi jedno bratstvo ljudi (Tarn 1948. godine), neka vrsta homerovskog junaka (Lejn Foks 1973. godine), jedan uglavnom uspешan kralj, ali s mnogo nedostataka (Bosvort 1988. godine) ili naprosto genije (Hamond 1997. godine).

Problem razdvajanja legendarnog od istorijskog Aleksandra utiče na naše vrednovanje i uvažavanje njegovog lika. U ovoj knjizi ja predstavljam mog Aleksandra. On je bio genije po pitanju strategije i taktike. Bio je surov i neumoljiv borac, često podsticajan primer za svoje ljude, osvajač ogromnih teritorija i intelektualac. Međutim, on nije bio samo običan general. Bio je i kralj, državnik, politički vođa. Sve se nalazilo u njegovim rukama, te stoga traži da se prema njemu odnosimo uzimajući u obzir sve ove uloge zajedno. On je i čovek koji je imao svoje demone. Bio je izložen mnogim uticajima, od njegovog etničkog porekla, majčinih pritužbi na oca i od samog oca. Podsticaji u pozadini onog što je činio otkrivaju istovremeno mračniju stranu njegove vladavine, ali i njega kao ličnosti.

Najveći deo moje knjige jeste jedan na činjenicama zasnovan, pripovedački izveštaj o Aleksandrovoj vladavini i podvizima, pri čemu sam se pridržavao izveštaja starih autora koji su danas uglavnom prihvaćeni kao pouzdani. Gde je bilo mesta da se proširi ili razmotri neki naročit problem ili protivrečnost u toj priči u novom svetlu, ja sam to učinio. Zatim dolaze dva tematska poglavlja. Uveren sam da je pogoršanje odnosa između Aleksandra i njegovog oca Filipa II doprinelo njegovoj neizmernoj želji da ovog nadmaši. Obogotvorenje mu je poslužilo kao sredstvo

za postizanje tog cilja. Dok je to vladanje bilo u uzlaznoj putanji, on je počeo da veruje da je bog na zemlji. Kako je to verovanje uticalo na njega i njegovu vladavinu, razmotreno je u 14. poglavlju. Na Aleksandra kao na celovitu ličnost, odnosno sa svim njegovim dobrim i lošim stranama, osvrnuo sam se u 15. poglavlju. Pošto je razum ustupio mesto obmani, njegova paranoja, ubistva i verovanje da je bog na zemlji pokazali su se pogubnim po njega, po njegov presto, carstvo i sve ono što je Filip II postigao. S tom mračnom stranom da li bi još uvek trebalo da ga zovemo „Veliki”? Poslednje poglavlje (16) predstavlja opšti zaključak.

Kao što sam rekao u predgovoru, ima onih koji se neće složiti s mojim pristupom i onim što sam rekao. Cilj mi je da budem provokativan, da stavim pod znak pitanja neke tradicionalne pristupe i, postupajući tako, da predstavim jednog, u savremenom smislu, manje „junačkog” Aleksandra nego što je to uobičajeno.

Napomena

Odlučio sam da se u narednim poglavljima pozivam na sačuvane delove onog što je izgubljeno i radije na njegove savremenike nego na one koji su kasnije pripovedali o njemu. Pri tome sam svestan ograničenja mog pristupa zbog fragmentarne prirode tog dokaznog materijala. Ali, samo želim da pokažem šta su stari pisci iz Aleksandrovog ili približno tog vremena stvarno rekli, jer on oživljava pred nama upravo zahvaljujući njima. Da bi se stiglo do potpune priče o toj vladavini, od suštinskog je značaja da se čita „pet velikih”.

Svi izvori iz Aleksandrovog vremena (njih preko 400) prikupljeni su u jednom višetomnom radu F. Jakobija, *Die Fragmente der griechischen Historiker* („Fragmenti grčkih istoričara”), obično zavedeni pod skraćenicom FGI. Ovo delo sadrži jedan tekst na grčkom sastavljen od fragmenta i njihov komentar na nemačkom. Fragmenti Aleksandrovih istori-

čara se nalaze u tomu IIB, br. 117-53 (Berlin, 1927) a njihov komentar na nemačkom u IID (Berlin, 1927), str. 403-542. Nekoliko zasebnih dodataka sumnjive vrednosti nalazi se u tomu IIIB, br. 742-3 (Berlin, 1930). Aleksandrovi istoričari su prevedeni u C. A. Robinsonovoj knjizi „Istorija Aleksandra Velikog I” (Providens RI, 1953) i približno trećina toga je ponovo objavljena u mom delu „Aleksandar Veliki – jedan čitač” (London i Njujork, 2003; dr. izdanje 2004).

Kod Jakobija svaki stari autor ima zaseban broj (recimo, Onesikrit je broj 134) i svi njihovi fragmenti počinju rednim brojem jedan. Moje napomene upućuju na izvore kako je to urađeno kod Jakobija i na kasnijeg pisca koji ih citira, a da bi se izašlo u susret čitaocima koji bi poželeti da se temeljitije pozabave time. Na primer, napomena „Onesikrit, *FGI* 134 F 38 = Plutarh, *Aleksandar* 8.2” upućivala bi na Onesikrita čiji je broj u Jakobijevoj *FGI* 134, a broj fragmenta 38 u Onesikritovim delima. Ono što Onesikrit kaže nalazi se citirano u Plutarhovoju biografiji Aleksandra u 8. poglavlju, u 2. odeljku.

Videti Bibliografski esej s detaljima u vezi s drugim starim izvorima koji su navedeni u napomenama.